

De publieke sfeer opnieuw uitvinden

Het Souterrain OMA en CODA Architectuurstudio Hertzberger

De westerse stad is radicaal omgetoverd van een publieke in een private sfeer. De architect heeft niet langer het publiek als klant maar werkt vooral voor private ontwikkelaars en rijke individuen. Vrijwel iedere vierkante meter is ondergeschikt aan de stroom van geld, controle, individualisering en verkeer. Stedelijke en architectonische ingrepen die de ideologie van een monarchie, een religie, of in het gunstige geval van de democratie openbaren in de ruimte lijken voorgoed tot het verleden te behoren. De commercie dringt steeds dieper binnen in wat eens de vrije domeinen van het bestaan waren. Hoe in de stedenbouw en de architectuur een idee van gemeenschap, de ontmoeting van verschillende culturen, plaats voor het onbekende, spontaniteit, en vormen van protest zich kunnen ontvouwen is voor veel opdrachtgevers en architecten geen onderwerp van gesprek. Hoe een gebouw, een plein, een straat of een infrastructuur als organisatie en vorm een idee van democratie kan representeren en activeren lijkt een achterhaalde opgave. Toch zijn er nog altijd architecten die zich niet neerleggen bij dit verlies en zich in zetten voor de publieke zaak. Daarvan lijkt sprake in de twee hier gepresenteerde projecten van Hertzberger en Koolhaas. Natuurlijk is er veel veranderd. Niets vaart wel zonder geld verdienen. In het Souterrain van OMA betaal je voor de parkeergarage, voor de tram, of ga je op in het winkelende publiek. En in het cultuurwarenhuis CODA van architectuurstudio Hertzberger ben je onderdeel van de cultuurindustrie; hoe je je ook wendt of keert je ziet steeds weer de museumwinkel of het restaurant. Ogenscheinlijk zijn beide projecten schoolvoorbeelden van de stroom van geld, maar er is meer aan de hand. Deze projecten getuigen van een soort dubbele codering. Door het bespelen van de hedendaagse realiteit van geld verdienen, smokkelen Koolhaas en Hertzberger, ondersteund door de financiële bijdrage van de overheid voor infrastructuren en openbare instellingen, een vrije ruimte voor de publieke sfeer naar binnen.

Voor Hertzberger was de voornaamste uitdaging niet het maken van een mooi object, maar de vraag wat voor ruimtelijk organisme hij voor de mensen die elkaar iedere dag ontmoeten in het gebouw kon realiseren. "De expressie zit van binnen" zegt Hertzberger over het CODA. De zichtbaarheid vanaf de straat, de interactie die zich afspeelt tussen de verschillende culturele programma's in het gebouw, moet de mensen naar binnen lokken. De gevels zijn daarom van glas, alleen de gevel van de bovenste etage, waarachter zich het archief en de opslag bevinden, is van zwart beton. Voor OMA was de uitdaging aan te tonen dat architectuur een positieve invloed heeft op het rigide regime van transportpragmatisme. Hoe kan je van een infrastructuur een publiek gebouw maken? Als onderdeel van een nieuwe boven- en ondergrondse ringweg in Den Haag, die parkeergarages met elkaar verbindt en het vrachtverkeer naar het centrum leidt, zorgt de tramtunnel van OMA ervoor, dat de binnenstad als een "La Defense in reserve"¹ wordt gereanimeerd. De tramtunnel functioneert als een soort ruggengraat die met haar

¹ Een term van OMA, uit de projecttekst zie: www.OMA.nl.

verfijnde zenuwstelsel de afzonderlijke "organen" van de stad ondergronds met elkaar verbindt.

De open structuur, de intensiteit aan activiteiten en de vele verbindingen die fysiek en visueel mogelijk zijn tussen de verschillende programma-onderdelen in zowel het interieur van het CODA als in Het Souterrain laten zien dat de typologie van de straat een uitstekend instrument is om een publieke sfeer te creëren. De routes die verbinden bepalen de orde van het gebouw. In tegenstelling tot een plein, waar veel van verwacht wordt door verschillende belanghebbenden, heeft de straat het voordeel dat zij als simpele verbindingroute vele vrijheden toelaat. Zowel bij Koolhaas als Hertzberger schieten de verschillende verbindingen over, onder en doorelkaar heen. Er ontstaat een complexe, doch efficiënte verknoping, van zichtassen, belvédères, trappen, en routes van allerlei soorten verkeer. Door het open karakter van de routes, de plaatselijke verbredingen, zoals de brede perrons in de stations van Het Souterrain een plein suggereren, of hoe je vanaf het CODA-restaurant in de expositieruimte kan kijken, ontstaan er onverwachte relaties tussen de verschillende verkeerstromen. De straat functioneert hier als een openbaar non-hiërarchisch netwerk waar iedereen zich vrij kan bewegen. Hier ontstaat wat Hannah Arendt "the space of appearance" noemt "the space where I appear to others as others appear to me, where men not exist only merely like other living or inanimate things but make their appearance explicitly."²

Nooit eerder leken de ideeën van Koolhaas en Hertzberger zo op elkaar. Heeft Hertzberger van Koolhaas geleerd en Koolhaas van Hertzberger? Ja, en nee. De provocerende opmerking van Koolhaas aan het adres van Hertzberger of hij nog steeds luifeltjes ontwerpt voor melkflessen moet zijn aangekomen. Van gezelligheidsrevoluties is in de gebouwen van Hertzberger geen sprake meer. Ontwerpen vanuit het rijk van het individu, door de herhaling van de menselijke maat als eenheid tot een stedelijke schaal komen zoals destijds in Centraal Beheer te Apeldoorn, behoort tot het verleden. Hertzberger is niet meer bang voor de monumentale effecten van een sterke vorm. En de onheilspellende tekst 'Junkspace', die Koolhaas schreef over het neoliberalisme moet Koolhaas ook niet in de koude kleren zijn gaan zitten. Surfen op de golven van het laatkapitalisme is niet langer zaligmakend. Toch zijn er ideologische verschillen tussen de twee architecten. In tegenstelling tot de meeste onderwerelden komt Het Souterrain door zijn contrasterende detaillering van ruwe betonnen damwanden in combinatie met chique materialen en een uitgekende lichtkwaliteit luxe en totaal niet claustrofobisch over. Net zoals Andy Warhol omarmt Koolhaas onze massacultuur, niet door het populisme te verloochenen, maar door het populisme te transformeren. De cinematografische grappen, zoals de rotonde met bamboebos op het parkeerdek, de snelwegvangrails van de parkeerroutes, en bijvoorbeeld de ruwe en informele detaillering van het tramspoor die je haast doen oversteken van de ene naar de andere kant van het perron, verrassen, verbazen en stemmen vrolijk. Door op een ongewone manier met comfort om te gaan

² Citaat uit *The Space of Appearance*, George Baird waar hij Hannah Arendt citeert uit *The Human Condition*, ...

voelen we ons er thuis en worden we tegelijkertijd uitgedaagd de werkelijkheid anders te ervaren. Koolhaas' esthetiek in Het Souterrain getuigt van een optimistische vrolijke onzekerheid die de communicatie zoekt met het publiek door de schizofrenie van het leven te omarmen. Hertzberger daarentegen is op zoek naar harmonie, een gebouw als "microstad" waar je je, zoals Hertzberger heeft gesteld, thuis kan voelen als op de trappen van een piazza. In het verleden kiende Hertzberger precies uit waar het openbare en private rijk begon bij iedere stap die een gebruiker zette. Dit architectonisch paternalisme bepaalt niet langer de kwaliteit van Hertzbergers werk, de gebruikers kunnen zich vrijer bewegen in het CODA. Toch blijft Hertzberger zoeken naar een sociaal-democratisch evenwicht zonder stedelijke vervreemding, confrontatie of subversief gedrag. Niet voor niets komen alle routes in het CODA uit in het restaurant.

Opeens wordt het verdacht stil in de winkelstraat vol schreeuwende advertenties en winkels boven Het Souterrain in het stadscentrum van Den Haag en de straat naast het CODA in Apeldoorn. Terwijl het urbane leven aan vrijheid verliest op het niveau van de stad genereren Koolhaas en Hertzberger een nieuwe publieke sfeer door het interieur van een gebouw op te vatten als een circulatie van verkeerstromen.

Roemer van Toorn